

Спеціальність «Історія і археологія»

Тема:

**«Ідея створення національної школи
в педагогічній спадщині
Б.Грінченка»**

Шифр «ГРІНЧЕНКО»

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ І	Соціально-історичні передумови формування педагогічних поглядів Б. Грінченка.....	6
РОЗДІЛ ІІ.	Історико-педагогічна діяльність митця.....	12
РОЗДІЛ ІІІ.	Історична ретроспектива педагогічного доробку вченого.....	20
ВИСНОВКИ	30
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	33

ВСТУП

Не велике я поле зорав,
Та за плугом ніколи не спав.
Що робив, те робив я до краю.
І всю силу, що мав я і маю,
На роботу невпинную клав.

Борис Грінченко

Постановка проблеми та обґрунтування її актуальності. Важливим напрямком сучасної вітчизняної історичної науки є вивчення наукового доробку знаних українських громадсько-культурних діячів, які формували ідеї українського національного відродження. Особлива роль у такому відродженні належала розвитку української освіти. Сьогодні, коли сучасна українська школа проходить період реформування, питання, що стосуються її історії, набувають особливого значення. Як і кожен народ, ми маємо спиратися на традиції, брати найцінніше, що було створено попередниками, для побудови національної освіти. Педагогічна діяльність і творча спадщина Бориса Дмитровича Грінченка, який жив і працював у ХІХ столітті, досить актуальні й сьогодні.

Хто ж він, Борис Грінченко, за покликанням, професією? Чому його ім'я вимовлялося багатьма поколіннями людей і вимовляється нині з щирою повагою і глибокою пошаною? Чи не тому, що найбільш значною та яскравою сторінкою в історії педагогіки є діяльність Б.Грінченка, якого А.Погрібний назвав «інтелігентом-чорноробом»¹ за важку культурно-освітню працю. Чи не тому, що висуваючи високі вимоги до вчителя, Б.Грінченко перш за все прагнув їм відповідати і сам.

¹ Погрібний А.Г. До питання про суспільно-політичні погляди Б.Грінченка // Український історичний журнал. – 1970. – № 6. – С. 64.

Аналіз наукових досліджень. Історичну ретроспективу діяльності Бориса Грінченка, в тому числі і його педагогічних поглядів, здійснювали Н. Антонєць, О. Неживий, І. Пільгук, А. Погрібний та інші. Проте й сьогодні педагогічна спадщина митця потребує додаткового аналізу та осмислення на тлі реформаторських перетворень у сучасній освіті.

Об'єктом дослідження є історико-педагогічна і творча спадщина Бориса Грінченка.

Предметом дослідження є становлення ідеї розбудови української національної школи в історико-педагогічній спадщині Бориса Грінченка.

Метою наукової роботи є осмислення та аналіз творчого доробку Бориса Грінченка щодо розбудови української національної освіти.

На основі поставленої мети логічно впливає низка дослідницьких завдань:

1. На підставі аналізу історико-педагогічної спадщини Б. Грінченка розкрити освітні ідеї видатного громадсько-культурного діяча та визначити основні етапи його просвітницько-педагогічної діяльності.
2. Проаналізувати історичну парадигму просвітницько-педагогічної діяльності Б. Грінченка, виокремити її сутність, мету і принципи.
3. Визначити методи та форми просвітницько-педагогічної роботи Б. Грінченка з учнями й дорослими в рамках історичних реалій того часу.
4. У результаті історичного аналізу діяльності Б. Грінченка вивчити можливості використання його творчого доробку в сучасному освітньому просторі.

Методологічну основу наукової роботи становить комплекс загальнонаукових методів, що забезпечує системний аналіз творчого доробку та практичної діяльності Бориса Грінченка в освітній царині. Основою методологічного інструментарію роботи став поліметодологічний підхід, що відповідає вимогам сучасного наукового пошуку. В його межах використовувались такі методи дослідження як історизму, системності,

узагальнення, абстрагування, класифікації і систематизації, що дало змогу ґрунтовно та всебічно розкрити зміст поставлених завдань.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження було оприлюднено на Всеукраїнській науковій конференції «ІХ щорічні Грінченківські читання» (Київ 2016 р), тези доповіді опубліковано у збірнику за матеріалами конференції.

Мета, завдання і логіка дослідження визначили зміст і структуру роботи, яка складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 34 сторінки, у тому числі основний текст – 32 сторінки, список використаних джерел нараховує 23 найменування.

РОЗДІЛ І.

СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ Б. ГРІНЧЕНКА

Соціально-політична, культурна ситуація, що склалася сьогодні в Україні, характеризується значним поворотом народу до духовних джерел, національних цінностей, які вироблені упродовж тисячоліть. Виникають нові пріоритети в суспільній свідомості, у тому числі, в педагогічній. Освіченість і вихованість, не зважаючи на складні умови життя, залишаються неперехідними людськими цінностями. Проте набувають нового звучання громадянські, національно-патріотичні якості особистості, оскільки в їхньому формуванні велике значення має багатий досвід наших попередників, у низці яких значне місце посідає Борис Грінченко. У свій час він порушував проблеми освіти, навчання та виховання дітей, які співзвучні сучасному стану освіти України. Серед них – навчання дітей рідною мовою, зміст освіти та його структура для початкової школи, вибір методів та форм навчання, проблеми розвитку українознавства та педагогіки тощо. Ці проблеми є актуальними для сучасної освіти в Україні й потребують висвітлення.

Борис Дмитрович Грінченко напрочуд талановита людина: український письменник, педагог, лексикограф, літературознавець, етнограф, історик, публіцист, громадсько-культурний діяч, редактор низки українських періодичних видань.

Він народився 9 грудня 1863 року на хуторі Вільховий Яр (Харківщина) в сім'ї дрібно-панського поміщика, штабсротмістра Дмитра Яковича Грінченка та його дружини Поліксени Миколаївни Грінченко. Саме в батьківському домі, де була велика бібліотека кращих зразків світової художньої літератури, хлопчик вже в п'ять років навчився читати й писати. Однак вирішальним стало знайомство майбутнього письменника з творами

Тараса Шевченка, які він прочитав ще учнем Харківського реального училища й під впливом яких почав писати українською мовою².

Свою педагогічну діяльність молодий Борис, якому ще не виповнилося 18 років, розпочинає у 1881 році у Введенській школі на Харківщині. Задля набуття професійного вчительського знання він вступає на вчительські курси у Зміїв, де й знайомиться зі своєю майбутньою дружиною Марією Гладилінською, яка стала йому вірним другом і соратником у всіх справах, а згодом – письменницею і перекладачем.

За спогадами дружини Марії перша Грінченкова школа знаходилася у російськомовному селі, та це не стало на заваді до порозуміння між вчителем та учнями – Грінченко вільно володів обома мовами. Школярі полюбили його за доброту, терпіння, дружнє та рівне ставлення до себе. Часто учні з околиць сіл залишалися ночувати у школі, і тоді варився спільний куліш, велися розмови і читалися книжки. Найулюбленішими книжками російських дітей були українські казки та думи (особливо, дума про трьох братів з Азова). Через багато років учні писали у листах до шанованого вчителя: «Господи, як усі скучають за вами. Якби-що Бог дав, щоб ви приїхали, хоч би набалакатися з вами. Неначе, як ви розказуєте, то слухав би і не переставав, так до серця ваші розумні слова й пристають, що їх ніколи і не забудеш»³.

Згодом молодому подружжю Грінченків запропонували посади вчителів у селі Олексіївка Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії (нині Луганської області). До сільської школи, яка була збудована на кошти мецената Олексія Алчевського, за сприяння його дружини Христини Данилівни, подружжя Грінченків приїхало у вересні 1887 року. Тут вони вчителювали до осені 1893 року.

² Спірідонова А. В. Борис Грінченко – вчитель / А. В. Спірідонова // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. - 2013. - № 13(3). - С. 297.

³ Зубкова Н. М. Народно-просвітницька діяльність Б. Д. Грінченка (за матеріалами особового архівного фонду) / Н. М. Зубкова // Рукописна та книжкова спадщина України. - 1994. - Вип. 2. - С. 98.

Нині це село Михайлівка Перевальського району Луганщини. Частина села, як і раніше називається «Олексіївка». Жителі відкрили у себе в селі Народний меморіально-літературний музей Бориса Грінченка. Нажаль, сьогодні це територія бойових дій. Отже питання національного виховання на цій території знову, як і більше ніж століття тому, потребує появи нових освітян-патріотів.

Жителі села Олексіївки приглядались до нових вчителів, які були не схожі на своїх попередників, з недовір'ям. Спершу їх найбільш дивувало, що вчитель і вчителька, які приїхали до них, розмовляють «по-мужицькому». Але повільно учні та їх батьки почали розуміти і вже не розпитували, чому він, пан, розмовляє так, як вони. Рідне слово запанувало серед учнів і батьків. За короткий час ця школа стала найкращою в повіті. Тут Грінченко проявив себе як педагог-новатор, досвід якого і до наших днів не втратив своєї актуальності, тут ним написано близько двохсот творів⁴.

Тепер впевнено можна сказати, що непримітна краса Олексіївки дуже подобалася письменнику, бо в його літературних творах часто знаходимо сторінки, де описана невеличка річка Біла та її береги: з одного боку пологий, завітчаний зеленню, а з другого – скелястий, із кущами та поодинокими деревами. А ще село було до вподоби й тому, що вчитель Борис Грінченко мріяв учителювати в українському селі, і відразу відгукнувся на пропозицію Христини Данилівни Алчевської.

Звісно, що учні та їхні батьки передусім знали Бориса Дмитровича та Марію Миколаївну як добрих, щирих, турботливих учителів. Їх не могло не дивувати й те, що вчителі завжди спілкувалися українською мовою. Школа в Олексіївці, як і всі інші школи в тій частині України, що належала царській Росії, не могла бути українською, але, засвоюючи обов'язкову програму, діти вчилися читати й писати рідною мовою. Підручників для цього теж не було,

⁴ Спірідонова А. В. Борис Грінченко – вчитель / А. В. Спірідонова // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. - 2013. - № 13(3). - С. 298.

однак Борис Дмитрович вирішив і цю проблему з притаманною йому працелюбністю: він сам написав перші школярські книги «Буквар» та «Читанку». Також учні та селяни могли завжди взяти книги українською мовою із учительської бібліотеки.

Наприкінці ХІХ століття царський уряд хоч і змушений був пом'якшити цензуру на українські книжки та журнали, однак в освітній справі ставив за мету використовувати школу для насадження імперських поглядів, для опутування народного розуму проросійськими тенетами. Однак, молодий Б.Д. Грінченко все ж намагався дати дітям хоча б зернята справжньої національної освіти. М.М. Грінченко згадує про хитрощі, на які доводилося йти вчителю, щоб діти у школі почули рідну мову (наприклад, учні самі, поза класом, вчили урок, а в школі вільну годину витрачали на читання українських книжок, або – у зошитах завдання виконувалося російською мовою, пояснення ж учитель подавав українською і таке інше)⁵.

За власною педагогічною системою виховував Борис Грінченко й свою власну доньку Настю. Саме для неї він пише українські книжки та журнали, за якими й навчає доньку. Існують відомості про існування щонайменше двох таких журналів: «Квітки» та «Проліски». Борис Дмитрович не бачив різниці у навчанні й вихованні власної доньки та учнів Олексіївської школи, тому ті книги й журнали, що писалися для Насті, були улюбленою «лектурою» і для школярів.

У спогадах, написаних М. Загірньою, «Біографія Грінченко Насті Борисівни», є такі рядки: «Потім написав їй батько читанку друкованими літерами, тоді почав «видавати» для неї журнал (...) буйними друкованими літерами (...) Яке ж це було свято, як виходив журнал! Він звався «Квітка» і

⁵ Зубкова Н. М. Народно-просвітницька діяльність Б. Д. Грінченка (за матеріалами особового архівного фонду) / Н. М. Зубкова // Рукописна та книжкова спадщина України. - 1994. - Вип. 2. - С. 99-100.

був ілюстрований. Були в йому оповідання, вірші, загадки і статейки науково-популярні»⁶.

Призначення шкільних підручників мали й історичні праці Б. Грінченка «Оповідання з української старовини» (1911) та «Як жив український народ» (коротка історія України) (1917). Можливо, звернення Б. Грінченка безпосередньо до написання історичних праць викликано й тим, що він, обґрунтовуючи необхідність вивчення в національній школі історії України, звернув увагу на брак необхідних підручників.

Цей задум реалізовано у праці «Як жив український народ». Обсяг невеликий, а виклад матеріалу враховує вікові особливості дітей середнього та молодшого шкільного віку. У науково-популярній формі подається кілька розділів, що розповідають про найзначніші події в історії України: «Де живуть українці й скільки їх», «Наші предки і перші князі», «Татарське лихоліття», «Козаки», «Богдан Хмельницький», «Кріпацька неволя і визволення» тощо. Зміст цієї праці правдиво відобразив історію українського народу, мав призначення дати не тільки певний обсяг знань, але й сприяти формуванню національної самосвідомості, у той же час Б. Грінченко підходить до висвітлення історії України із справді наукових позицій, є прихильником тієї концепції вітчизняної історії, яка складалася під впливом видатних істориків, особливо Михайла Грушевського.

Борис Грінченко головною метою свого життя вважав пробудження національної самосвідомості, і, треба сказати, що цього досягав і у власній педагогічній діяльності, адже школа в Олексіївці стала для нього своєрідною науковою та навчальною лабораторією.

Вчителював він у селах Сумщини, Харківщини, Катеринославщини. Багато пише, регулярно друкується в журналах та альманахах. Б.Грінченко був людиною надзвичайно працелюбною.

⁶ Загірня М. Спогади / М. Загірня / [передм., упоряд., прим. Л. Л. Неживої]. - Луганськ, 1999. – С. 87.

Так, видатний педагог розумів, що в майбутньому українській національній школі не обійтись без відповідного науково-методичного забезпечення, перш за все, розробки навчальних планів і програм, написання шкільних підручників, які мають бути побудовані на основі національних цінностей українського народу.

До вивчення його педагогічної спадщини зверталися Володимир Дурдуківський, Сергій Єфремов, В'ячеслав Чорновіл, Василь Яременко, Анатолій Погрібний, Сидір Кіраль, Ольга Сухомлинська та інші вчені.

РОЗДІЛ II.

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИТЦЯ

Борис Грінченко належить до тих визначних українських історичних постатей, які все життя самовіддано служили своєму народові, не вимагаючи нічого натомість. Він приділив чимало уваги загальнокультурній, професійній підготовці вчителя.

Коли мова заходить про освіту, Б.Грінченко постає як видатний український педагог. Його педагогічні ідеї значно поглиблюють наше уявлення про світогляд невтомного інтелігента-народолюбця. Він висуває й обстоює ідею створення національної школи з рідною мовою навчання. «На Україні школа повинна бути українською, мовою науки на Україні повинна бути мова українська», – так говорить педагог і письменник устами свого героя Марка Кравченка з повісті «Сонячний промінь»⁷.

Вивчаючи досвід кращих європейських і вітчизняних педагогів, аналізуючи власний, Б. Грінченко переконався, що виховання мусить бути національним, система виховання повинна бути така, щоб у ній народність мала чільне місце. У своїх працях він науково доводить потребу у національній системі навчання й виховання та ілюструє ці доводи художніми образами, створеними у творах на шкільну тематику. Також Б.Д. Грінченко з психолого-педагогічних та мовознавчих позицій обґрунтовує свою тезу, що без народної мови нема й не може бути народної просвіти.

Борис Грінченко зробив особистий внесок у справу розбудови народної освіти України. Він стояв біля витоків ідеї створення української національної школи. Однією з організацій, що мала б опікуватись проблемами становлення української національної школи стала Всеукраїнська учительська спілка. Першим учительським з'їздом, у якому офіційно могла взяти участь Всеукраїнська спілка

⁷ Грінченко, Б. Твори [Текст] / Б. Грінченко. - К. Т. 3 : Соняшний промінь : повість. - К. : [б.в.], 1930. - LXXXV.– С. 75.

вчителів, яка на той час діяла нелегально, був Всеросійський учительський з'їзд, що проходив у 1906 р. Щоб мати можливість послати на цей з'їзд делегацію вчителів-українців, за ініціативою Б.Грінченка було вирішено створити власну учительську організацію.

У кінці травня 1906 р. таємно відбулися установчі збори в редакції газети «Громадська думка». На цих зборах створено першу таку організацію під назвою «Всеукраїнська Спілка Учителів». На них були присутні Б.Грінченко, як організатор зборів, В.Доманицький, С.Єфремов, В.Дурдуківський, С.Черкасенко, В.Чеховський та інші. Ці збори ухвалили статут, програму і тактику Спілки та вибрали С.Черкасенка та Крупського делегатами на Всеросійський учительський з'їзд⁸.

Вивчення та аналіз педагогіки Б.Грінченка в історичному аспекті засвідчили, що він багато уваги приділяв розвитку національної освіти та створенню національної школи в Україні, починаючи з другої половини XIX століття. На його думку, для цього потрібно поставити й вирішити три першочергові завдання:

- здійснення навчання та виховання українською мовою, спілкування вчителів, дітей та батьків рідною мовою;
- реалізація ідеалу гармонійної особистості у відповідності з історичним досвідом, системою духовних, моральних цінностей українського народу;
- формування національної самосвідомості, що має у своїй основі особливий національний образ світу⁹.

Освітні ідеї пронизують усю історичну спадщину автора, визначаючи її мету, способи та засоби практичної реалізації.

⁸ Кравченко А. А. Українська освітня політика 1917–1920 рр. у системі загальнонаціональних ціннісних орієнтирів : монографія / А. А. Кравченко ; Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во “Освіта України”, С. - 75.

⁹ Грінченко Б.Д. Народні вчителі і українська школа / Б.Д.Грінченко. – К.: б/в, 1906. – С. 34.

Але першочерговою залишалась ідея створення української національної школи. До її обґрунтування Борис Грінченко підійшов з історичної, філософської, соціологічної, педагогічної і психологічної позицій, показавши свою високу інтелектуальну обізнаність і духовну культуру. Будь-яка граматики має бути написана рідною мовою дитини. Природною основою розвитку дитини є її спадкові особливості. Лише тоді, коли сформовані національні мовні стереотипи, можна засвоювати іншу мову.

Борис Грінченко виступав проти духовної асиміляції будь-якого народу. Українська дитина в російськомовній школі одержує менше знань, ніж російська, вважав він. Намагаючись відвернути трагедію, що нависла над українським народом, він активно популяризував ідею національної школи у своїй громадській діяльності, у літературних і педагогічних творах.

Як істинний патріот він відстоював думку, що не можна жити за зразком іншого народу, не можна виховувати, виховуватися за чужою педагогічною системою, навіть якщо вона чітка й добре обдумана. Кожен народ в освітній справі повинен пробувати свої сили. Це означало, що українська школа мала повне право на самобутність і оригінальність, які б відрізняли її як від західноєвропейської, так і російської педагогічної традиції¹⁰.

Особливість української національної школи відображається в усіх елементах педагогічної системи Б.Грінченка: меті, змісті, методах, формах, засобах навчання і виховання, ідеалах особистості.

Б. Грінченко звертався до позитивного досвіду вирішення цього питання в цілому ряді країн. Він виявив далекоглядність, передбачаючи, що мовна політика буде проводитись і в ті часи, коли український народ створить свою державність, а українська мова стане державною. Національний і соціальний склад населення в Україні, як вважав Б.Грінченко, теж, безумовно, на користь української школи.

¹⁰.Грінченко Б.Д. Цель народной школы // Русский народный учитель. – 1885. – № 5. – С.295-298.
Грінченко Б. Д. Яка тепер народна школа в Україні // Житє і слово. – 1896. – Книга IV. – С.241-258; Книга V. – С.22-334.

Без сумніву, треба зазначити, що Б.Грінченко був категорично проти використання мови як засобу станового класового і національного розмежування, здійснення морального і психологічного терору. Отже, мова не може бути «панською», або «мужицькою», «міською» або «сільською», вона повинна бути основою для взаєморозуміння й злагоди в суспільстві, взаємодії і підтримки всіх здорових сил нації.

Борис Грінченко відстоював принцип обов'язковості освіти для всіх дітей і підлітків, оскільки державі й суспільству не вигідно економити на народній освіті, бо це означає економити на майбутньому нації. Він повністю розвінчав, у тому числі і у власній педагогічній практиці, міф про «нездатність» українських дітей до навчання. Єдиною перешкодою на цьому шляху, – говорив він, – є тільки чужоземна школа. Українська дитина талановита, як і будь-яка інша. Доступність освіти відразу ж прокладе шлях і до обов'язковості навчання кожного молодого громадянина, якщо тільки держава зрозуміє соціально-економічні, політичні, духовні вигоди від цього.

Борис Дмитрович наполягав на принципі єдності системи народної освіти всіх типів навчальних закладів. Умовою єдності системи освіти мало стати одне – рідна мова навчання. Починати створювати таку систему освіти необхідно було з початкової ланки – народної школи, але паралельно вести перебудову гімназій, університетів.

Важливе місце в системі принципів, на яких повинна будуватися робота народної школи, на думку Б.Грінченка, відводиться науковому та світському характерові освіти. Українська школа покликана формувати у дитини світогляд. І цілком недопустимим, на думку педагога, є те, що навчальні й науково - популярні книги містять неправильні й навіть шкідливі пояснення фактів, явищ, процесів.

Тому вагоме значення в процесі навчання і соціологізації молодого покоління педагог надавав дитячим журналам. Не дублюючи шкільний навчальний матеріал, вони мали на меті систематично впливати на дитячу душу, виховувати її у відомому напрямку, закладаючи в ній основи для гарного

морального світогляду. Читання, разом з впливом усіх життєвих обставин, допомагає формувати світогляд дитини.

Б. Грінченко вважав, що створення національної школи неможливе без активної самовідданої праці української інтелігенції. Більше того, єднання інтелігенції з народом може мати взаємну користь, адже справжній смисл життя й діяльності визначається в розумінні інтересів свого народу. Тут він вбачав два першочергові завдання: інтелігенція має оволодіти українською мовою; поєднання інтелігенції з простим народом відбудеться тільки тоді, коли всі школи будуть українські.

Інтелігенція, за його твердженням, повинна стати організатором і об'єднуючою ланкою у боротьбі за культуру і освіту, повинна роз'яснювати народу трагедію денаціоналізації, передавати нащадкам національний культурно-історичний досвід. Йому було боляче бачити втрату національних ознак значною частиною цієї інтелігенції, особливо тією, яка опікується освітою для народу, тобто педагогами.

Народним учителем, на думку Б. Грінченка, має право називатися лише людина, окрилена метою служіння рідному народові, з широким і прогресивним світоглядом, справді інтелігентна й високоморальна.

Говорячи про постать педагога, не можна не згадати про трагічний момент у житті українського народу та його народної школи, що припав на кінець XIX – початок XX століття, коли питання освіти набуло суто політичного характеру. Відомо, що ганебні заборони використання української мови, Валуєвський циркуляр від 1863 року, а також Емський указ від 1876, штовхали на смерть, на остаточну загибель українське слово, українське письменство, взагалі всю нашу національну культуру. У цих документах стверджувалось, що української мови не було, немає і не може бути. Почалися страшні, нечувані до того цензурні переслідування і заборони, доноси, арешти, тюрми, заслання. Припинялося й без того вбоге культурно-національне життя в Україні.

Б. Грінченко болісно переживав той факт, що національна інтелігенція, яка б мала вести освіту, відбилася від народу, розмовляла, писала літературні твори

російською мовою, у той час як українська культура занепадала. Школа перетворилась на потужний інструмент російської культурної експансії. Окрім російської мови, котрою видавалася освітня література – в підручниках містилися вірші на славу батюшки-царя, хвала матушці-Росії, на ілюстраціях зображено було російські «ізби», брусовані з соснових колод, а замість вишневого садка й верб – подавалися російські пейзажі. Усе це, як доводить Грінченко, було чужим для української дитини, але, через русифікацію вчителів в українських школах, діти змушені були засвоювати і чужу мову. Таким чином, з часом діти почали свідомо уникати рідного слова: соромитись його, наслідком чого став відхід від рідної культури, презирство до тих, хто виростив, і місця, де виріс.

Ще перебуваючи на посаді сільського вчителя, Грінченко закликав усю інтелігенцію до «великого діла». Для нього таким ділом була глибоко продумана позитивна програма перетворення самодержавної освіти в народну українську, яку він активно пропагував як у сфері педагогічно-виховної діяльності, так і у своїх літературних творах. З-поміж цих проблем, на які письменник звертав особливу увагу, центральною була проблема виховання українського патріотизму.

Найважливішою передумовою якнайшвидшого поєднання інтелігенції з народом Б. Грінченко вважав відкриття і розвиток системи національних шкіл: «... а найголовніше, що коли всі школи в нас од вищої до нижчої будуть українські, то вони найшвидше поєднують інтелігенцію з простим народом. Минають вже ті часи, коли освіта та наука були тільки панським ділом... школи так треба одна до одної припасувати, що кожен, хто вивчився в нижчій школі, без ніякої перешкоди й окремої додаткової науки міг переходити до середньої, а потім так само й до вищої школи. А цього не можна буде зробити, коли в нижчій школі одна мова, а в середній та вищій – інша»¹¹.

Б. Грінченко зазначав, що нова школа має надати освіті розвивальний, виховний характер. Він не вважав, що головним завданням школи є наповнення учнівських голів певною сумою знань. Уся сутність народної школи полягає, на

¹¹ Грінченко Б. Якої нам треба школи? - К., 1907. - с 21.

думку педагога, в тому, щоб виховати розум дитини, розвинути, зміцнити його, зробити дитину придатною для подальшої діяльності. Б.Д. Грінченко стояв на тій позиції, що всі знання, яких учень набуває у школі, мають бути тільки засобами для розвитку розумової сили учнів і всі предмети її навчального курсу повинні строго відповідати цій меті.

У своїй педагогічній діяльності Б. Грінченко відкидав спосіб так званого механічного зазубрювання. Для того, щоб розвивати розумові здібності дітей, вчитель має добирати відповідні методи навчання, котрі пробуджують творче начало, розвивають образне й асоціативне мислення, основа якого – зіставлення і порівняння. Саме тому педагог відкидав зазубрювання, неусвідомлене запам'ятовування, протиставляючи їм навчальну роботу, що розвивала образне й абстрактне мислення, забезпечувала глибину й повноту знань. Він залучав своїх учнів до самостійного читання, радив їм практикувати написання рецензій на прочитані книги, обговорення прочитаного.

Треба, щоб особистість учителя найбільш яскраво, дієво та благотворно впливала на особистість учня. Людська природа настільки багата, сильна й еластична, що вона може зберігати свою свіжість і свою красу серед найгнітючішого неподобства навколишньої дійсності. Але людська природа може розкритися повною мірою лише тоді, коли в дитини є розумний, умілий, мудрий вихователь. Наріжний камінь педагогічного покликання – це глибока віра в можливість успішного виховання кожної дитини.

Перш за все, викладач, на погляд Б. Грінченка, повинен бути чесним, щирим, справедливим, стриманим; йому потрібно бути діяльним, освіченим, висловлюватися ясно, голосно, уміти спонукати та зацікавлювати студентів до навчання (можна розглядати цю ідею як спонукання до самоосвіти в сучасному її розумінні).

Педагог розробив оригінальну систему виховання й навчання, творчо відтворивши педагогічну спадщину західно-європейських і російських учителів, досвід навчання й виховання у братських школах України й Білорусі, багату культуру української етнопедагогіки.

Отже, вивчення історико-педагогічної спадщини Б. Грінченка є невід'ємною частиною актуалізації професійно-педагогічної підготовки сучасного вчителя в процесі формування його самостійності в навчальній діяльності, потреби в самоосвіті. По-перше, тому, що власне постать видатного просвітителя є надзвичайно яскравим прикладом саме такого незалежного самостійного пошуку на тлі української національної ідеї, спрямованої на формування вільної в думках і діях самосвідомої особистості. По-друге, вивчення історико-педагогічної спадщини потребує глибшого аналізу з метою виявлення прихованих, але не менш корисних для використання педагогічних ідей щодо сучасної освіти.

РОЗДІЛ III.

ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА ПЕДАГОГІЧНОГО ДОРОБКУ ВЧЕНОГО

Сьогодні, коли відбувається утвердження нової національної школи в Україні, особлива роль відводиться особистості педагога. Важливою ознакою сучасного вчителя є вміння реалізувати особистісно-орієнтований та компетентнісний підхід до управління освітнім процесом. У зв'язку з цим варто говорити про нову роль учителя – не як єдиного наставника та джерело знань, а як коуча, тьютора, модератора в індивідуальній освітній траєкторії дитини. У рамках цієї нової моделі школа максимально враховує права дитини, її здібності, потреби та інтереси, на практиці реалізуючи принцип дитиноцентризму. Є необхідність якомога більше наблизити навчання і виховання кожної дитини до її сутності, конкретних здібностей, майбутньої життєвої траєкторії людини

У спадщині Б.Грінченка знаходимо роздуми про особистість народного вчителя та його взаємини з учнями (високі взірці гуманності, чуйності та товаришкості в поведженні з дітьми подавав він сам, про що збереглося немало спогадів), різного роду методичні рекомендації з власного досвіду, складені ним «Українська граматики до науки читання й написання» та читанка «Рідне слово».

У пізніші роки значний громадський резонанс викликали позацензурна праця Б.Грінченка «Яка тепер народна школа на Україні» (1896), що гнівно викривала «побєдоносцево-катковське» спрямування шкільної освіти в дусі триєдиної формули «самодержавие, православие, народность» (цю статтю вмістив журнал І.Франка «Житє і слово»). У докладній розвідці «На бесповоротном пути. Об украинской школе» (1907) письменник, змалювавши сумне становище, що в ньому з «ласки» уряду опинилася українська школа, дійшов висновку, що народ без прогресивної думки, без творчості є істотою, яка не вносить нічого нового у розвиток суспільства.

Важливою професійною рисою вчителя, на думку Б. Грінченка, є педагогічний такт, який ніби об'єднує всі найкращі якості особистості педагога. Саме педагогічний такт характеризує образ педагога-наставника з його оповідань «Украла», «Екзамен». Педагогічна проникливість, спостережливість, уважність, бережне ставлення до особистості учня, розсудливість, урівноваженість, товарииськість допомогли вчителеві розв'язати конфлікт і посіяти зерно людяності й доброти в дитячі душі. Ці якості, без сумніву, були властиві й Борису Грінченкові.

Б.Грінченко вірив у силу суспільної національної самосвідомості українського учительства. Народні вчителі не повинні пасивно чекати, коли суспільний рух покличе їх до виконання громадського і професійного обов'язку, а брати активну участь у процесі духовного відродження нації, водночас покращуючи свою загальнокультурну, теоретичну й методичну підготовку. Прикладом такого виконання громадського та професійного обов'язку був сам Б. Грінченко.

Не лише розум, ерудиція, працьовитість були характерними для Б.Грінченка. Йому була притаманна виключна принциповість і наполегливість у впровадженні своїх ідей і переконань у житті. Він був послідовним у словах та діях і не міг дозволити собі жодного кроку в напрямку, який би не вів до піднесення освіти рідного народу, його соціального та національного визволення. Б. Грінченко твердо відстоював думку про навчання рідною мовою, але разом з тим він захищав і соціальні права свого народу.

Педагог категорично заперечував фізичні покарання в школі, розробив методи, які ведуть до розвитку самоініціативи учнів, розвивають у дітей здатність самостійно мислити, відстоював думку про зближення, демократизацію та гуманізацію стосунків учителя з дітьми. Навчання має

викликати творчу силу у вихованця, воно мусить бути підпорядковане інтересам народу, а тому має здійснюватися рідною мовою ¹².

Ідеї Бориса Грінченка щодо розвитку національної школи формували вагоме підґрунтя для становлення загальної системи української національної освіти. Представники новітньої української інтелігенції початку XX століття, спираючись на науково-педагогічну платформу Б.Грінченка, змогли втілити ідею національної української школи в життя лише у період Української Народної Республіки. У 1917 році у Києві з'являються українські гімназії. Відомий політичний, громадський, освітній і церковний діяч, учений, педагог, журналіст та видавець В.Ф. Дурдуківський на початку 1917 року відкриває Першу Київську трудову школу імені Тараса Шевченка яка згодом (за радянських часів) стала Трудовою школою імені Тараса Шевченка. Він був не лише фундатором і директором цієї гімназії, а її душею та ідейним натхненником.

Проте, як згадував сам Володимир Дурдуківський, вагомий вплив на формування його національної свідомості мав саме Борис Грінченко, який на початку століття разом з сім'єю переїхав з Чернігова до Києва. Володимир Федорович писав: «Хоча він роками був старший від нашого вічанського гуртка, але якось дуже швидко й близько зійшовся з нами, навіть щиро заприятелював. Власне майже не було такого дня, щоб або Грінченко сам чи з дружиною, або ми з Єфремовим не бували одні в одних, не провадили щирих дружніх розмов за шклянкою чаю. Після Єфремова ніхто на мене не мав такого великого впливу, як Б. Грінченко.» ¹³

Сам Б. Грінченко долучається до розбудови української школи. У 1917 р. було вдруге видано його буквар (перше видання здійснено у Києві

¹² Луцик Д.В., Зимульдінова А.С. Курс лекцій з історії української педагогіки / Д.В.Луцик, А.С.Зимульдінова. – Дрогобич: Посвіт, 2005. С. – 45.

¹³ Даниленко С. Громадська діяльність Володимира Дурдуківського (кінець XIX – початок XX ст.) / С. Даниленко // Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія. Міжнародні відносини. – 2013. – Вип. 11. – С. 172.

1907 року) під назвою «Українська граматка до науки читання й писання». Складається «Граматка» з двох частин: букварної і післябукварної, яка називається «Читання після азбуки». Наприкінці «Української граматки» вміщена методична стаття під назвою «До вчителів». Хоча добукварна частина відсутня, але вчитель відводив на добукварний період від 10 до 14 днів. Основним змістом роботи на цей період Б. Грінченко вважав аналітико-синтетичні вправи та писання елементів малих букв.

За твердженням самого Б. Грінченка, педагогічний ефект цієї роботи був цілком позитивним: «Наприкінці цієї роботи діти дуже добре розуміли, що слово складається з звуків, цілком вільно відрізняли один звук від другого і навчалися єднати звук за звуком у склад. Це останнє було найважливіше. Кожен учитель знає, що читанню часом дуже довго заважає те, що діти не вміють зливати звук за звуком, а вимовляють кожний звук окремо. Це неминуче буває тоді, коли почати зразу вивчати і звуки і літери»¹⁴. При початковому навчанні грамоти вчитель використовував розрізну азбуку, як найзручніший дидактичний матеріал. До всіх уроків слова здебільшого дібрані «за подобою», тобто так, щоб відрізнялись вони одне від одного однією буквою або одним складом.

Щодо алфавіту і правописних норм, автор говорить: «Я взяв повний український алфавіт з 33 літер, тобто всі ті літери, якими тепер пишуться слова української мови, не викидаючи й літери Ї, без якої нема змоги обійтись. Правопис, яким написано граматку, – той самий, яким пишуться тепер чимало не всі українські часописи й книги і який прийняла для «Словаря украинского языка» Російська Академія Наук».

Наголосимо, що правописні норми, вживані Борисом Грінченком, стали основою для нового правопису, а третє його видання 1990 року повернуло літеру Ї, цим самим засвідчивши правильність і глибину розуміння педагогом і лексикографом правописних норм української мови.

¹⁴ Грінченко Б. Д. Українська грамати́ка до науки читання й письма. – К. : 1917. – 64 с.

Заслугує на увагу й дидактичний матеріал для читання й письмових вправ. Тут переважають зразки народної творчості, особливо приказки та прислів'я, які мають морально-етичне спрямування та виражають багатовіковий досвід українського народу. Ось деякі з них: наша мова – не полова; матері ні купити, ні заслужити; багато говориш – мало зробиш; коли праве діло, то кажи сміло; хто раз збреше, тому вдруге нема віри; не доведе горілка до добра; наука в ліс не заведе, а з нього виведе; хоч чоловік убогий, а слово його чисте; кривда людська боком вилазить; хліб усьому голова; Україна – наша мати; кожен край має свій звичай.

Вправи, дібрані таким чином, що містять лексичний матеріал, здебільшого добре відомий учням-першокласникам, особливо родинно-побутового характеру. Разом з тим враховано аспект національного виховання: «Наша мила Україна – то наш рідний край. Українська мова – наша рідна мова».

Розділ «Читання після азбуки» теж переважно містить фольклорні матеріали: народні пісні, приказки, загадки, байки, оповідання, художні твори Л. Глібова, П. Куліша, Т. Шевченка, власні художні твори. Заключний урок закінчується пророчими словами Великого Кобзаря:

Учіться, брати мої,
Учітесь, читайте,
І чужого навчайтесь,
Й свого не цурайтесь.

Головним досягненням “Граматики для науки читання і письма” є те, що Б. Грінченко в страхітливий час національного гноблення створив якісно новий Буквар і навчав дітей рідної мови, застосовувавши при його впорядкуванні норми українського правопису, які ґрунтувалися на традиційно усталені норми. Разом з тим, домінуючим фактором в доборі дидактичного матеріалу став фольклор, що давало змогу навчати дітей рідної мови в її найдосконалішому й найпрекраснішому вияві – народній творчості.

Автор Букваря цілком свідомо обрав звуковий аналітико-синтетичний метод навчання грамоти, вдало поєднав навчання грамоті і добукварний період, розробив правильну методику навчання письма, які й тепер використовуються в сучасній школі.

У тому ж 1917 році вийшов друком ще один підручник, написаний Б.Грінченком – «Рідне слово» («Українська читанка») з підзаголовком «Перша після Граматки книга для читання». Основою підручника стала так звана «Настина читанка», над якою працював упродовж 1890 – 1891 років. У короткій передмові до цієї рукописної книги він писав: «Сю книгу написав татко Насті, як вона не могла читати друкованого, бо воно дрібне, а в неї боліли очі, та й не було тоді таких українських книжок дитячих, щоб їх могли маленькі діти читати»¹⁵. Справді, за цією книгою, разом з однолітками – селянськими дітьми навчалася донька Настя, прилучалася до українського слова.

У читанці «Рідне слово» теж переважають жанри дитячого фольклору, особливо багато пісень календарно-обрядової народнопоетичної творчості. Підручник, передусім, реалізував прагнення автора до ідеї національного виховання, яка ґрунтується на традиціях українознавства та краєзнавства. Так, спеціальний розділ мав назву «Рідний край», у якому в дохідливій для дитячого віку формі розповідається про українську землю: «Наша мова зветься українською мовою. Наша земля зветься Україною. Свою рідну українську мову ми любимо найбільше од усіх мов на світі...

Але ми повинні і других усіх людей любити і поважати. А всім другим людям повинні робити добро»¹⁶. Ці рядки написані в той час, коли навіть слова «Україна», «український» були крамольними й заборонялись.

¹⁵ Неживий О. Борис Грінченко — педагог: від минулого в майбутнє // Рідна школа. — 1999. — №2. — С. 22.

¹⁶ Неживий О. І. Борис Грінченко: вартість рідного слова. Педагогічна спадщина та проблеми сучасної освіти / О. І. Неживий. — Луганськ : Знання, 2003. — 124 с.

Б. Грінченко відстоював принцип обов'язковості освіти для всіх дітей і підлітків, говорив, що державі і суспільству не вигідно економити на народній освіті, бо це значить економити на майбутньому нації. Він повністю розвінчав, у тому числі і у власній педагогічній практиці, міф про «нездатність» українських дітей до навчання. Єдиною перешкодою на цьому шляху, говорив він, є тільки чужомовна школа. Українська дитина також талановита, як і будь-яка інша. Доступність освіти відразу ж прокладе шлях і до обов'язковості навчання кожного молодого громадянина, якщо тільки держава зрозуміє соціально-економічні, політичні, духовні вигоди від цього.

Активна участь громадськості в організації шкільної справи допоможе зробити її безкоштовною, прикладом цього є досвід братських шкіл в Україні XVI-XVII століття. Б. Грінченко наголошував, що в деяких братських статутах записано було зобов'язання братства допомагати тим дітям, які вбогі і не мають достатків, а хочуть навчатися. Убогих хлопців братства у вищих школах тримали за свої кошти. Дозволялися учитися й тому, хто з милостині жив.

Важливе місце в системі принципів, на яких повинна будуватися робота народної школи, на думку Б. Грінченка, відводиться науковому і світському характерові освіти. Йому, безсумнівно, близька була думка К. Ушинського про те, що матеріалістична філософія багато позитивного внесла і продовжує вносити в науку й мислення, а мистецтво виховання надзвичайно багато зобов'язане саме матеріалістичному напрямку досліджень. У сучасній йому школі «програма науки страшно нікчемна, і біблійні легенди та мука над церковнослов'янщиною беруть у їй тепер майже половину місця». «Переглядаючи шкільні книжки і науки... бачиш, як багато, дуже багато часу марнувати мусить школа на те, щоб вивчати всі оті біблійні легенди, церковні відправи, псалтирі і т. ін.»¹⁷.

¹⁷ . Грінченко Б.Д. Яка тепер народна школа на Вкраїні / Б.Д. Грінченко // Житє і слово. — 1896. — Кн. V. — С. 322–334.

«А все, що стоїть на перешкоді всьому, все, що могло б викохувати в чоловіка розум, давати йому підстави до критики, до свідоміших поглядів на те, що круг його діється, все те з школи вигониться потроху»¹⁸, - знаходимо в підручниках Грінченка і відзначимо, що в них майже немає текстів релігійно-церковної тематики. Думається, що це найкращий доказ педагогічної і громадської принциповості автора з цієї проблеми.

Українська школа покликана формувати в дитини світогляд. І цілком недопустимим, вважає Б. Грінченко, є те, коли навчальні й науково-популярні книги містять неправильні і навіть шкідливі пояснення фактів, явищ, процесів. Наприклад, глибоке обурення у Б. Грінченка викликала стаття «Казачество и Малороссия» в книзі М. Бунакова «В школе и дома», у якій історія українського народу спотворюється: «Отже, виходить, що український народ утворився із зграй, Що вийшли очевидно, з центральної, московської Русі під час татарського спустошення; ці вихідці за національністю теж саме, що й донські козаки, – про яку-будь національну відмінність немає й мови; зграї ці, займаючись розбоєм і грабіжництвом, поселилися по Дніпру, – очевидно, там раніше ніхто не жив, – і через те, що вони називались малоросійським козацтвом, Україна, отримала ім'я Малоросії, ясно: українці ведуть своє походження від зграї великоруських розбійників...». Про яке формування наукового світогляду, національної самосвідомості, почуття національної гордості можна тут говорити? Національний нігілізм, втрата історичної пам'яті ведуть до втрати моральної основи й окремою людиною і народом в цілому.

Завдання педагога споріднені із завданням письменника: «... ми повинні відтворювати перед дітьми дійсне життя таким, яким воно насправді є. Ми не

¹⁸ Грінченко Б.Д. Яка тепер народна школа на Україні / Б.Д. Грінченко // Житє і слово. — 1896. — Кн. V. — С. 327

повинні прикривати все рожевим серпанком, тому що це буде неправда, спокуса, самообман, тобто зло, а зло й може дати в результаті тільки зло»¹⁹.

Створення національної школи неможливе без активної самовідданої праці української інтелігенції. «Ніякому народу; не можна жити без інтелігенції. Бо інтелігенція показує звичайно народові добрий шлях, куди йому треба йти, та що робити. Інтелігенція дбає про науку, просвіту, вияснює народові його права, показує шлях способи, щоб дійти до кращого ладу, — одне слово поведе народ вперед»²⁰.

Більш того, єднання інтелігенції з народом може мати взаємну користь, адже справжній смисл життєдіяльності визначається в розумінні інтересів свого на роду. Б. Грінченко бачить тут першочергове завдання — оволодіння інтелігенції українською мовою.

Вищезгадане повністю стосується підготовки української науково-педагогічної інтелігенції. Прикладом цього може бути, говорить Б.Грінченко, досвід роботи в Галичині і на Буковині: у початкових школах, гімназіях, університетах навчальний процес викладачі і професори ведуть українською мовою. У вищих навчальних закладах діють українські кафедри літератури, історії, фольклору, етнографії. Оволодіння учителем народною мовою — обов'язкова професійна громадська вимога до нього. Без цього вчитель сприймається населенням і дітьми як чиновник і бюрократ. Зовсім інакше вийшло б, якби учитель говорив і в школі, і поза школою з народом його мовою: між ним і народом існував би тоді духовний зв'язок, а це, без сумніву, підняло б значення й учителя, і взагалі школи.

Інтелігенція, на думку Б. Грінченка, повинна стати організатором і об'єднуючим началом у боротьбі за культуру і освіту, повинна роз'яснювати

¹⁹ Грінченко Б. Якої нам треба школи // Громадська Думка. — 1906. — № 5. — С. 2; № 6. — С. 2-3.; № 7. — С. 4

²⁰ Грінченко Б. Якої нам треба школи // Громадська Думка. — 1906. — № 5. — С. 2; № 6. — С. 2-3.; № 7. — С. 2-3.

народу трагедію денаціоналізації, передавати нащадкам національний культурно-історичний досвід. Боляче йому було бачити втрату національних ознак значною частиною цієї інтелігенції, особливо тією, яка опікується освітою для народу.

Із встановленням радянської влади ставлення офіційних кіл до творчих надбань педагога було далеко не позитивним. Наприкінці 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. освітня діяльність та погляди Б.Грінченка стала предметом гострої критики. Його звинувачували в націоналізмі і називали «ідеологом войовничого, зоологічного націоналізму». Тривалий час ім'я діяча, якщо й згадувалося, то здебільшого в негативному плані.

Водночас з другої половини 50-х років ХХ ст., коли почалися перші кроки до відновлення історичної правди після ХХ з'їзду КПРС, Б.Грінченка почали згадувати лише як автора «Словаря української мови», який був перевиданий у 1958-1959 рр.²¹.

1988 року громадськість відзначила 125-річчя з дня його народження, і з цього часу з'являються публікації про педагогічний доробок Б.Грінченка. Серед багатьох сучасних публікацій, в яких аналізується педагогічний доробок Бориса Грінченка, ґрунтовністю вирізняються наукові розвідки М. Веркальця, О. Неживого, І. Пільгука, А. Погрібного та ін.

В умовах сьогодення на етапі утвердження нової української школи ідеї Б.Грінченка звучать особливо по-сучасному.

²¹ Словарь української мови: В 4 т.(2т) Упорядкував, з додаткового власного матеріалу, Б.Грінченко. – К.: б/в, 1907-1909.

ВИСНОВКИ

Історичний досвід громадської, літературної та освітньої діяльності Бориса Грінченка посідає особливе місце серед просвітителів минулого та педагогів сучасного століття. Його заслуги в розвитку національної освіти, школи, педагогіки нині не викликають заперечень. Педагогічна система Б. Грінченка спирається на народну педагогіку, адже це є вічне, невичерпне джерело навчально-виховної мудрості. Цю мудрість видатний педагог плідно використовував у своїй практиці.

1. На підставі аналізу історико-педагогічної спадщини Б. Грінченка ми дійшли висновку, що основними просвітницько-педагогічними ідеями видатного педагога були: навчання рідною мовою, відстоювання україномовного навчання, яке повинно будуватися на засадах гуманізму, демократизму й національної визначеності. Особливу увагу приділяв особистості учителя в національній школі. Важливим завданням школи Борис Грінченко вважав трудове виховання. Адже праця є необхідною умовою повсякденного життя. Вона забезпечує кращий фізичний розвиток, виробляє спритність, навички володіння інструментом. Фізична праця робить людину добрішою. Ці думки Борис Грінченко виклав у творах «Каторжна», «Грицько», «Уктали», «Кавуни», «Панько», «Батько й дідусь».

Він підніс роль книги у вихованні дітей, яка, на його думку, має бути пронизана ідеалами добра, правди й гуманізму. Талановитий педагог і письменник, Борис Грінченко дбав про естетичне виховання дітей. Звідси його вимоги до художнього змісту й технічного оформлення дитячих книг.

Борис Грінченко був у дружніх стосунках з Іваном Франком, Павлом Грабовським, Михайлом Коцюбинським, Лесею Українкою, хоча вони і вказували на обмеженість та суперечності в його суспільно-політичних поглядах. В умовах царської Росії національну проблему він вважав однією з головних у суспільному житті.

2. Актуальним є досвід педагогічної діяльності Б. Грінченка в сучасній освіті, оскільки останнім часом багато уваги приділяється саме народній педагогіці. Науково-теоретична та творча спадщина Бориса Грінченка органічно входить в культурне, духовне життя України, стає важливою складовою науково-педагогічних пошуків фахівців, все активніше використовується вчителями-практиками.

Розвиток системи навчально-виховних закладів повинен доповнюватися якісним підвищенням загальної та педагогічної культури, професійної майстерності вчительських кадрів, формування у них високих моральних якостей, перш за все, гідності та відповідальності за звання народних учителів. Учитель сьогодні має добре знати історію та культуру народу, свій предмет та педагогіку, мати активну громадську позицію, бути високоморальним. Справжні народні вчителі, герої творів Б.Грінченка, дбали про те, щоб мати безпосередній зв'язок із селянами, допомагати кожному, хто прагне освіти, влаштовували читання, поширювали знання з літератури, історії, географії країни.

На жаль, починаючи з кінця 20-х років XX ст. і цей набуток педагогічної спадщини Б. Грінченка почав знецінюватися і вилучатися з теорії педагогіки, практики школи. У підручниках для молодших школярів став переважати вульгарно-соціологічний підхід, що ототожнювався з відчуженням школи від національної культури. Прикро, але названі недоліки знаходимо і в діючих нині підручниках.

3. Тогочасні історичні реалії вимагали формування української національної ідеї. Саме це зумовило напрямок педагогічної діяльності Б. Грінченка. Передовими методами та формами просвітницько-педагогічної роботи Б. Грінченка з учнями й дорослими були бесіди, розповсюдження й використання науково-популярної літератури, творів класиків світової літератури перекладених на українську мову. Впродовж свого життя він обстоював ідею української національної освіти, оскільки вважав, що не можна виховувати дітей за «іншородною» педагогічною системою.

Розповсюдженню науково-популярної літератури, творів класиків світової літератури в українських перекладах Борис Грінченко надавав великого значення у справі освіти народу. Тому, попри цензурні перешкоди і тяжкий матеріальний стан, він активно займався цим більшу частину свого життя. З його ініціативи був організований випуск дешевих видань народних казок.

4. Проаналізувавши історичну парадигму просвітницько-педагогічної діяльності Б. Грінченка можемо виокремити її сутність, мету та принципи. Борис Грінченко не вважав, що головним завданням школи є наповнення учнівських голів певною сумою знань. Педагог у своїй практиці відкидав зазубрювання, неусвідомлене запам'ятовування, протиставляючи їм навчальну роботу, що розвивала образне й абстрактне мислення. Тож сутність та мета освіти, на думку Б. Грінченка, полягала у забезпеченні глибини знань. А основними принципами навчання ставали свідомість, активність, самостійність та індивідуальний підхід. Він залучав до самостійного читання, написання учнем рецензій на прочитані книги, обговорення прочитаного. Навчання рідною мовою — один із провідних принципів освітньої системи Бориса Грінченка. Спираючись на досвід прогресивних педагогів, психологів, мовознавців, він розвиває їхні думки щодо діалектичної єдності мови і мислення, наголошує на тому, що мова є виразником найістотніших національних ознак: психологічних, світоглядних, етнографічних.

Б. Грінченко ще на рубежі XX століття дійшов висновку, що навчання й виховання учнів початкових класів повинно мати комплексний характер і реалізувати гуманістичні та етнічні принципи. Створені ним підручники були органічним продовженням традицій української національно-освітньої думки, де домінуюче значення має світоглядний, етичний та естетичний потенціал народної творчості, етнопедагогіки, народознавства. Цим самим видатний педагог підніс на значно вищий якісний рівень сутність процесу навчання й виховання на його початковому етапі.

Отож, педагогічне надбання Бориса Грінченка особливо актуальне для сучасного етапу впровадження Нової української школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Будник О. Професійна діяльність Бориса Грінченка: соціально-педагогічний контекст / О. Будник // Гірська школа Українських Карпат. - 2015. – № 12 – 13. – С. 73 – 76.
2. Гринченко Б.Д. Цель народной школы / Б.Д. Гринченко // Русский народный учитель. – 1885. – № 5. – С. 295 – 298.
3. Грінченко Б. Д. Українська граматка до науки читання й письма / Б.Д. Грінченко. – К., 1917. – 64 с.
4. Грінченко Б. Якої нам треба школи? / Б. Грінченко. – К., 1907. – 31 с.
5. Грінченко Б.Д. На беспросветном пути: об украинской школе / Б.Д.Грінченко. – К.: б/в, 1906. – 83 с
6. Грінченко Б.Д. Народні вчителі і вкраїнська школа / Б.Д.Грінченко. – К.: б/в, 1906. – 50 с.
7. Грінченко Б.Д. Яка тепер народна школа в Україні / Б.Д. Грінченко // Житє і слово. – 1896. – Книга IV. – С.241 – 258; Книга V. – С.22 – 334.
8. Грінченко, Б. Твори [Текст] / Б. Грінченко. – К. Т. 3 : Соняшний промінь : повість. – К. : [б.в.], 1930. - LXXXV, 217 с.
9. Даниленко С. Громадська діяльність Володимира Дурдуківського (кінець XIX – початок XX ст.) / С. Даниленко // Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія. Міжнародні відносини. – 2013. – Вип. 11. – С. 169 – 175.
10. Загірня М. Спогади / М. Загірня / [передм., упоряд., прим. Л.Л. Неживої]. – Луганськ, 1999. – 160 с.
11. Зубкова Н. М. Народно-просвітницька діяльність Б. Д. Грінченка (за матеріалами особового архівного фонду) / Н. М. Зубкова // Рукописна та книжкова спадщина України. – 1994. – Вип. 2. – С. 97–105.
12. Історія української школи і педагогіки. Хрестоматія / За ред. В.Г.Кременя. –К.: Знання, 2003. – 766 с.

13. Кравченко А.А. Українська освітня політика 1917–1920 рр. у системі загальнонаціональних ціннісних орієнтирів: монографія / А. А. Кравченко. – К.: Видавництво “Освіта України”, 2011. – 230 с.
14. Луцик Д.В., Зимульдінова А.С. Курс лекцій з історії української педагогіки / Д.В.Луцик, А.С.Зимульдінова. – Дрогобич: Посвіт, 2005. – 196 с.
15. Неживий О. І. Борис Грінченко: вартовий рідного слова. Педагогічна спадщина та проблеми сучасної освіти / О. І. Неживий. – Луганськ : Знання, 2003. – 124 с.
16. Неживий О.І. Борис Грінченко у дослідженнях і спогадах: навчальний посібник-хрестоматія./ Олексій Неживий. – Луганськ: Янтар, 2013. – 454 с.
17. Неживий О.І. Для рідного слова: творча спадщина Бориса Грінченка і проблеми національного виховання / О.І.Неживий. – Луганськ: б/в, 1994. – 90 с.
18. Пільгук І.І. Класична спадщина Бориса Грінченка: Передмова // Грінченко Б. Твори: У 2 т. – К.: Вид-во Ак. наук УРСР, 1963. – Т.1. – С.5 – 18.
19. Погрібний А.Г. До питання про суспільно-політичні погляди Б.Грінченка / А.Г. Погрібний // Український історичний журнал. – 1970. – № 6. – С.64 – 74.
20. Родінова Н. Праця Бориса Грінченка на ниві просвітництва та етнології / Н. Родінова // Етнічна історія народів Європи. – 2005. – Вип. 19. – С. 104 – 108.
21. Словарь української мови: В 4 т. / Упорядкував, з додаткового власного матеріалу, Б.Грінченко. – К.: б/в, 1907 – 1909.
22. Спірідонова А. В. Борис Грінченко – вчитель / А. В. Спірідонова // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – 2013. – № 13(3). – С. 297 – 303.
23. Степаненко Н. Невтомний «робітник на українським полі» Борис Грінченко / Н. Степаненко // Рідний край. – 2012. – № 2. – С. 248 – 252.